

VIOLENȚĂ VERSUS AGRESIVITATE

consilier școlar psiholog Annamaria Borlean -Elek

Definirea violenței s-a dovedit a fi un efort dificil datorită complexității fenomenului, a diversității formelor sale de manifestare, a asocierii și, în unele cazuri, chiar a confundării violenței cu agresivitatea. În același timp, e dificil a se da o definiție clară a agresivității, acest lucru depinzând, în mare măsură, de poziția teoretică adoptată de cercetător. În plus, ceea ce este considerat a fi agresiv depinde de standardele sociale și culturale ale celui care o percepe. Există unele culturi care privesc agresivitatea ca fiind ceva normal, uneori chiar necesar.

Etimologic, noțiunea de agresivitate face referire la o potențialitate a individului, la capacitatea acestuia de a înfrunta un obstacol, de a se confrunta cu ceilalți, și de a nu renunța în caz de dificultate. Privită din acest punct de vedere, agresivitatea este necesară, uneori utilă pentru desfășurarea și finalizarea unei acțiuni. Agresivitatea reprezintă „orice formă de conduită orientată cu intenție către obiecte, persoane sau către sine, în vederea producerii unor prejudicii, a unor răni, distrugeri și daune”(Mitrofan, 2003).

Dann (1972) echivalează noțiunea de „ agresivitate” cu „ comportament agresiv”. De asemenea, unii autori francezi au propus ca termenul de “agresivitate”, considerat a fi vag, să fie înlocuit cu expresia “conduită agresivă”. Astfel, se pune problema de a alege între comportament și tendință, între intenție și actul agresiv în sine. În general, psihologii înțeleg prin comportament agresiv acel comportament care conduce la “vătămarea” celui atacat (de rănire, distrugere, enervare, ironizare, jignire). Buss (1961) definește agresivitatea în funcție de daunele provocate ca “o reacție care emite stimuli dăunători spre alt organism”. Selg (1969) definește agresivitatea ca fiind “o sumă de stimuli dăunători, orientați spre un organism sau un surogat de organism”.

Mulți autori consideră că trebuie adăugată precizarea referitoare la caracterul intenționat, atunci când definesc agresivitatea, vătămarea neintenționată nu trebuie interpretată ca agresivitate. Astfel, Dollard (1938) consideră că intenționalitatea este caracteristica decisivă, agresivitatea fiind definită ca “acea secvență de comportament al cărei scop este rănirea persoanei împotriva căreia este îndreptată”. Berkowitz (1961) vorbește de un “comportament care vizează rănirea”. De asemenea, Feshbach (1964) și Merz (1965) țin seama în definițiile lor de prezența intenției. Graumann (1969) consideră că “tendința și

comportamentul care vizează vătămarea” sunt agresive. Kummer (1973) propune o definiție mai restrânsă a agresivității. Potrivit acestui autor prin act agresiv se înțelege “utilizarea forței fizice împotriva unui congener, cu scopul de a-l alunga”. Conform acestei definiții, comportamentul de amenințare nu ar intra în categoria comportamentului agresiv. Cu toate acestea, atât psihologii cât și biologii consideră comportamentul de amenințare (privirea fixă, strângerea pumnilor, încheștarea dinților) ca parte componentă a comportamentului agresiv.

Potrivit unei definiții recente, termenul de agresivitate se referă la “toate formele de comportament, ce urmăresc producerea suferinței unui alt organism viu, în condițiile în care acesta nu își dorește un astfel de tratament” (Baron și Richardson, 1994). Agresivitatea umană reprezintă orice comportament orientat spre alt individ cu intenția imediată de a face rău. În plus, agresorul trebuie să creadă că acest comportament va dăuna celui vizat, iar victima să fie motivată să evite acest comportament (Bushman și Anderson, 2002). Explicațiile privind comportamentul agresiv se împart în două mari clase: sunt fie de natură socială (de exemplu, teoria învățării sociale-Bandura), fie de natură biologică (de exemplu, abordarea psihanalitică-Freud). În ceea ce privește agresivitatea, Rutter (2003) consideră că există ambiguități în conceptualizarea și măsurarea acesteia. Agresiunea poate fi fizică sau psihică și include mai multe tipuri de comportamente care nu se potrivesc sensului termenului de violență (Huesmann, 2007). Formele de manifestare a comportamentului agresiv se deosebesc din punct de vedere al intenției, al nivelului manifestării comportamentului, al factorilor de risc și al traseelor diferite de evoluție. Comportamentul agresiv antisocial se poate manifesta cu intensități foarte diferite și, în acest sens, sistemul de clasificare și descriere a tulburărilor psihice (DSM-IV și ICD -10) au introdus termenii de “ Tulburarea opoziționismului provocator” și “ Tulburare de conduită”.

Definiția comună a violenței se aseamănă cu definiția psihologică a agresivității atunci când vorbim despre un comportament interpersonal, al cărui intenție este de a produce un prejudiciu. Relația dintre violență și agresivitate se construiește având în vedere efectele pe care le are fiecare dintre acestea. În timp ce violența presupune utilizarea forței și produce daune din punct de vedere fizic, psihic sau economic, agresivitatea cauzează prejudicii doar în condițiile în care depășește anumite limite. Agresivitatea se poate adapta devenind indispensabilă supraviețuirii individului sau a speciei, dar nu putem spune același lucru despre violență. Nimic nu poate justifica un act de violență. Anderson și Bushman (2001) remarcă faptul că toate comportamentele violente sunt și agresive, dar nu toate manifestările agresive

sunt și acte violente. Trebuie menționat faptul că doar o parte dintre comportamentele agresive intră sub incidența normelor juridice, în timp ce cea mai mare parte a comportamentelor violente intră sub incidența Codului Penal.

Flaro (1996) distinge anumite diferențe între cele două concepte-violență și agresivitate- în baza a trei criterii: un criteriu de ordin topologic (agresivitatea este mai ales internă, iar violența mai ales externă); un criteriu etic (în timp ce agresivitatea, ca potențialitate care îi permite individului să înfrunte obstacolele, e considerată acceptabilă, violența în calitate de acțiune ce produce durere, e considerată inacceptabilă); un criteriu funcțional (agresivitatea e potențialitate care permite dirijarea acțiunii și ține mai mult de gândire, în timp ce violența reprezintă o acțiune adaptată obiectivului ce trebuie atins).

Pentru a ilustra diversitatea formelor de agresivitate umană, Buss (1961) propune o tipologie a comportamentelor agresive, identificând opt forme de manifestare prin raportare la trei dimensiuni: active-pasiv; fizic-verbal; direct-indirect (tabelul nr.1).

Tabelul nr.1 Tipologia comportamentelor agresive propusă de Buss (1961)

Tipul de agresivitate	Exemple
Agresivitate activă	
Fizic-direcță	A ataca pe cineva prin folosirea unei părți a corpului (picioare, dinți) sau a unei arme (cuțit, pistol)
Fizic-indirectă	A fura sau a deteriora bunurile cuiva, a întinde o capcană, a angaja asasin pentru a omorî pe cineva.
Verbal-direcță	A critica, a jigni, a blestema pe cineva, a amenința pe cineva.
Verbal-indirectă	A răspândi zvonuri false despre cineva.
Tipul de agresivitate	Exemple
Agresivitate pasivă	
Fizic-direcță	A împiedica pe cineva să-și atingă scopul, să ducă la bun sfârșit munca.
Fizic-indirectă	A refuza implicare într-o activitate.
Verbal-direcță	A refuza să vorbești cu cineva, să răspunzi la întrebări.

Verbal-indirectă	A refuza apărarea cuiva pe cale verbală, atunci când este criticat pe nedrept.
------------------	--

Efectele violenței fizice influențează atât sănătatea și integritatea corporală a victimei, cât și evoluția sa psihologică: în plan cognitiv (autopercepția negativă), în plan emoțional (dificultăți în exprimarea emoțiilor, teama, rușinea, depresia, modificări de dispoziție, sentimente de vină); probleme de relaționare, agresivitate. Violența verbală și cea psihologică afectează în principal stima de sine: victimele se simt devalorizate, își pierd încrederea în posibilitățile proprii, devin anxioase.

Dintre numeroasele forme de violență manifestate în viața de zi cu zi, violența școlară este doar una dintre ele. Școala, fiind parte integrantă a comunității, nu a „scăpat” nici ea de violență, din nefericire, în zilele noastre violența ia o amploare tot mai mare în școli. Astfel, interesul pe plan internațional privind violența din societate au inclus și tema violenței în mediul școlar.

Există o literatură de specialitate amplă, care acoperă o varietate de domenii conexe: *psihologia educației* examinează factorii psihologici, cum sunt: stresul, dezvoltarea emoțională, presiunea grupului de prieteni și relația acestora cu violența școlară (Leary, Kowalski, Smith și Phillips, 2003; Lawrence și Green, 2005), cât și clasificarea și descrierea diferitelor tipuri de violență (Garbarino, Bradshaw și Varrasi, 2002; Henry, 2000); *sociologia* examinează factorii sociali în încercarea de a găsi explicații ale violenței din mediul școlar (Fergusson, Swain-Cambell și Horwood, 2004; Smith și Smith, 2006).

Istoria educației relevă faptul că violența școlară nu e un fenomen recent. Dacă la începutul educației școlare, domina violența profesorului asupra elevilor, democratizarea educației a stimulat diversificarea formelor de violență a elevilor față de ceilalți elevi și a elevilor față de profesori. Acest fenomen e mai vizibil astăzi datorită, în mare parte, mass-mediei. În Franța, de exemplu, unii elevi au mers înarmați la școală încă din secolul al XVII-lea, pentru că se temeau de colegii lor, dar și de violența din comunitate. Folosirea săbiilor, bătăile, atacurile asupra profesorilor, nu erau necunoscute în secolul al VII-lea în școlile franceze (Hyman și Snook, 1999). Din literatura de specialitate (Nairn și Smith, 2003; Sercombe, 2003; Erickson et al., 2004; Astor, 2005; Khoury-Kassabri, Benbenishty, Weir, 2005) aflăm că violența școlară e o problemă cu care se confruntă în prezent multe țări: țările

scandinave, Australia, Noua Zeelandă, SUA, Canada, Germania, Ghana, Africa de Sud. Deși cercetările asupra acestui fenomen au început în SUA la mijlocul anilor 1960, iar în țările scandinave la începutul anilor 1970, în unele țări doar la începutul anilor 1990 și-au luat avântul cercetările cu privire la violența școlară (Klewin et al., 2003).

Jigău, Liiceanu și Preoteasa (eds., 2005, p.20) propun următoarea definiție a violenței școlare: ”Violența școlară este orice formă de manifestare a unor comportamente precum: exprimarea neadecvată sau jignitoare, cum ar fi: poreclire, tachinare, ironizare, imitare, amenințare, hărțuire; bruscare, împingere, lovire, rănire; comportament care intră sub incidența legii (viol, consum sau comercializare de droguri, vandalism-provocare de stricăciuni cu bună știință, furt); ofensă adusă statutului sau autorității cadrului didactic (limbaj sau conduită ireverențioasă față de cadrul didactic); comportament școlar neadecvat: întârzierea la ore, părăsirea clasei în timpul orei, fumatul în școală și orice alt comportament care contravine regulamentului școlar în vigoare”.

În literatura anglo-saxonă de specialitate sunt folosiți mai mulți termeni pentru a descrie violența școlară: „*aggression*”, care semnifică comiterea unui atac fără o provocare, atac ce se poate realiza fie în plan fizic, fie în plan verbal; „*aggressivity*”, care desemnează agresivitatea latentă, potențialul de a comite atacuri; „*aggressiveness*” prin care se înțelege o stare propice comiterii unei agresiuni, fiind susținută de anumite trăsături ale persoanei și care se pot exprima ca forme adaptate social ale agresivității: competitivitatea, inițiativa, curajul, ambiția; „*mobbing*”, care desemnează atacurile în grup ale unor copii asupra unui alt copil. În prezent, semnificația acestui termen se suprapune cu cel de „*bullying*”, care se referă atât la atacurile, terorizarea, intimidarea în grup, cât și la cele/cea individuale(ă) „termen care tinde să fie adoptat în limbajul de specialitate universal și care desemnează un gen de violență pe termen lung, inițiată de un individ sau grup și direcționată împotriva unui individ care nu se poate apăra în contextul respectiv (Neamțu, 2003). Termenul „*bullying*”, introdus și consacrat de Olweus (1993), este definit ca „ un tip specific de agresiune în care comportamentul este destinat spre a face rău, spre a provoca o daună, se repetă în timp, iar între agresor și victimă există un dezechilibru de putere fizică sau psihologică „(Nansel et al., 2001).

Un studiu realizat în 2002 asupra violenței școlare, la care au participat elevi din 37 de țări, a condus la următoarea concluzie (Akiba et al., 2002): în Danemarca s-a înregistrat cel mai scăzut procent (7%) al elevilor agresati în școală; în Elveția, Belgia, Suedia, Norvegia 15 % dintre elevi au fost victime ale violenței școlare; în Spania și Irlanda numărul elevilor agresati a fost cuprins între 15%-30%. La polul opus s-au aflat România și Ungaria, care au înregistrat cel mai mare nivel al violenței școlare, cu un procent de 65%, respectiv 75%.

Studiul coordonat de către Curie et al., (2008) în perioada 2005-2006 în 41 de țări europene, eșantionul fiind alcătuit din elevi de 11, 13, și 15 ani a condus la următoarele concluzii: 2% dintre elevii de 11 ani din școlile suedeze și-au agresat colegii cel puțin de 2 ori, cel mai ridicat procent înregistrându-se în Groenlanda (24%). Cel mai scăzut procent al elevilor de 13 ani care și-au agresat colegii de cel puțin două ori s-a înregistrat în Suedia (2%), la polul opus e Lituania (28%).

La nivel național, primele studii au fost realizate în perioada 2004-2005 de Institutul de Științe ale Educației și de Inspectoratul Școlar București, în perioada decembrie 2005-2006. Ministerul de Interne și Reformei Administrative și Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului au semnat în data de 30.08.2007 un protocol comun privind combaterea violenței în școală. Pe tema violenței școlare au fost ținute seminarii la București (20.11.2007; 22.05.2008) și conferințe (21-23.11.2008 la Sinaia).

Analizând legislația din România privind drepturile copilului și protecția acestuia împotriva violenței, Jigău, Liiceanu și Preoteasa (eds., 2005) au ajuns la următoarele concluzii: „ a) țara noastră este semnatară principalelor acorduri și documente europene și internaționale privind respectarea drepturilor copilului; b) legislația națională acoperă ca arie tematică gama manifestărilor de violență, copiii de vârstă școlară fiind protejați împotriva violenței fizice și verbale, sexuale și a diferitelor forme de exploatare; c) se remarcă o creștere pentru adaptarea sau armonizarea legislației naționale potrivit tendințelor celor mai recente; d) se remarcă o tendință de unificare a eforturilor diverselor organisme pentru găsirea sau aplicarea unor soluții mai eficiente; e) documentul comun emis de Ministerul Educației și Cercetării și Ministerul de Interne reprezintă exemplul specific și elocvent pentru eforturile de parteneriat instituțional, acesta instituind reunirea eforturilor privind educarea, prevenția și intervenția în direcția soluționării formelor de violență ”.

3.2.3.School bullying

Intimidarea sau *bullying*-ul corespunde abuzului sistematic de putere. Englezii folosesc termenul *bullying* pentru a desemna atât atacurile verbale, cât și intimidările (presiunea psihică): amenințări, injurii, umilințe. Conceptul de *bullying* este asociat cu o experiență particulară de victimizare: hărțuirea între colegi în incinta școlii. Olweus traduce *school bullying* prin „hărțuire și brutalități între colegi”. Tot Olweus face precizarea că violența este doar o parte din *bullying* și invers.

Smith (Smith și Sharp, 1992) îl definește astfel: „Vom spune că un copil sau un tânăr este victimă a *bullying*-ului dacă un alt copil sau tânăr ori un grup de tineri îl batjocoresc sau îl insultă. Tot de *bullying* este vorba când copilul este amenințat, bătut, îmbrâncit, închis într-o încăpăre, când primește mesaje injurioase sau răutăcioase. Aceste situații pot dura și e dificil pentru copilul sau tânărul respectiv să se apere. Un copil de care cineva își bate joc cu răutate și în mod continuu este victimă a fenomenului de *bullying*. Dimpotrivă, nu e vorba de *bullying* când doi copii cu forțe egale se bat sau se ceartă”.

Primele studii asupra intimidării în școală au fost făcute de către Olweus. În cadrul programului de intervenție și prevenție, toți profesorii și directorii de școli primare (7-13 ani) și gimnaziale (14-16 ani) au primit, pe lângă articolele referitoare la comportamentul de intimidare și rezultatele studiilor referitoare la necesitatea intervenției. Trebuia să se intervină și să se discute cu fiecare copil agresor, mai întâi în privat, apoi în grup, ca în final să li se ceară acestor copii să renunțe la comportamentele lor de intimidare. Se mai propunea confruntarea a doi adversari pentru găsirea unor soluții constructive. Părinții au fost înștiințați despre punerea în aplicare a planului de intervenție. O casetă video putea fi folosită în vederea prezentării diferitelor scene de intimidare, a metodelor de intervenție și a discuțiilor dintre profesori și copii. Realizarea primei campanii de intervenție de către Olweus în 1982 a redus frecvența intimidării în școală cu până la 50% la sfârșitul a 2 sau 3 ani de intervenție.

Efectele *bullying* –ului asupra victimelor au fost studiate de numeroși cercetători, studiile ulterioare permițând înțelegerea mai aprofundată a fenomenului. Smith (2001), face o sinteză a acestora: „Victimele hărțuirilor suferă adesea de anxietate și depresie, pierdere a stimei de sine, disconfort fiziologic și psihosomatic (Williams et al., 1993). În cazuri extreme pot avea tendințe de sinucidere (Kaltiala-Heino et al., 1999). Hawker și Boulton (2000), încercând o meta-analiză a unui număr mare de studii, au arătat că victimizarea este foarte strâns legată de depresie, la un nivel mediu asociată cu stima de sine socială și globală și mai puțin corelată cu anxietatea”.

În cazul intimidării, este vorba despre copii care la vârsta de 5-6 ani, încep a-i intimida pe cei mai mici decât ei. Natura și frecvența relației evoluează în timp. Relația victimă-agresor se bazează pe un număr restrâns de copii, care au întotdeauna același rol: agresor sau victimă. Datorită caracterului său repetitiv, intimidarea implică o singură victimă vizată de mai multe ori, victima neputându-se apăra din mai multe motive: agresori numeroși, vulnerabilitate fizică și/sau socială. La nivel psihologic, victima prezintă simptomele depresiei, însoțită de o slabă stimă de sine și de un acut sentiment de confuzie socială (Smorti și Ciucci, 2000). Comportamentul victimelor este tentativa disperată a acestora de a rezolva conflicte interpersonale. În plan psihologic, agresorul manifestă o stimă de sine ridicată, cu o structură complexă. Copiii agresori își supraapreciază aspectul fizic și popularitatea, dar își subestimează performanțele școlare, sociale și intelectuale (Salmivalli, Lappalainen și Lagerspertz, 1998).

Anchetele despre *school bullying* atrag atenția asupra faptului că pot fi comise atât de băieți cât și de fete (Olweus, 1993; Smith, 1999), și că nu există nicio diferență semnificativă între reprezentanții celor două sexe, fetele nefiind doar victime. Participarea fetelor la acte delincvente în mediul școlar este confirmată și de Debarbieux (1999), care scoate la iveală o participare mai mică, dar demonstrată a fetelor la actele de delincvență și violență: 7,6% dintre fete au participat la o extorcare, în timp ce băieții care se declară „extorcatori” sunt 11,5%.

Chiar dacă și fetele sunt violente, implicarea băieților în acte violente este mai mare. Expresia violenței la fete diferă de cea a băieților, fetele exercită forme indirecte de violență (certurile, excluderea, batjocura, bârfa), pe când băieții recurg la violență fizică. Băieții sunt mult mai des agresați de cogeneri, iar fetele sunt mai predispuse de a fi victime ale agresorilor de ambele sexe.

Un studiu din 1995 realizat de The Swedish Council for Information on Alcohol and other Drugs (Andersson și Hibell, 1995), arată că 5% dintre băieții de 15-16 ani și 1% dintre fete au fost victime ale violenței școlare, necesitând îngrijire medicală; 12%-14% dintre băieți și 4-5% dintre fete au fost victime ale agresiunilor fără să aibă nevoie de îngrijire medicală. Lucrările lui Blaya (2001) arată că în Marea Britanie băieții riscă de două ori mai mult decât fetele să fie victime, 15,7% dintre băieți declarând că n-au fost niciodată victime în timpul anului școlar, față de 30% dintre fete. De asemenea, băieții sunt mai des multivictimizați, 8,9% au suferit patru sau mai multe victimizări într-un an școlar, față de 2,1% dintre fete.

Alte studii au arătat că nu sunt suficient dezvoltate la intimidatori nici competențele intelectuale, nici cele sociale (Crick et al., 2000). Alte studii demonstrează contrariul. Se pare că leaderii agresiunilor au o inteligență socială destul de ridicată (Smorti et al., 2000), pe care o folosesc în scopuri personale și fără consecințe pro-sociale (Andreou, 2000).

Într-un context de intimidare, există mai multe roluri (Salmivalli, Karhunen și Lagerspetz, 1996). Pe o populație de 573 de copii, cu vârste cuprinse între 12-13 ani, cercetătorii au identificat șase categorii: leaderii (8,2 %), observatorii, care doar urmăresc agresiunile (6,8%), supertorii (19,5%), apărătorii victimelor (17,3%), martorii (23,7%), și victimele (11,7%). Această repartiție a rolurilor, exceptând rolul victimei, se stabilește odată cu vârsta, mai ales la băieți (Salmivalli et al., 1998).